

## TALABALARIDA OVOZNI TO'G'RI YO'LGA QO'YISH ORQALI AN'ANAVIY IJROCHILIK MAHORATINI OSHIRISH METODIKASI

Qamardin Patidinovich Nurdinov  
Andijon davlat universiteti

**Annotatsiya:** Ushbu maqolada an'anaviy ijrochilik yo'nalishida tahsil olayotgan talabalarning ovozi to'g'ri yo'lga qo'yish orqali ularning ijrochilik mahoratini rivojlantirish masalalari yoritilgan. Ovoz mexanizmini shakllantirish, nafasni boshqarish, rezonans va artikulyatsiyani to'g'ri yo'lga qo'yish jarayonida qo'llaniladigan metodik yondashuvlar tahlil qilingan. Shuningdek, maqolada ovoz ustida ishlashning amaliy mashg'ulotlari, vokal texnikasi, tembr, diapazon va sahnaviy madaniyatni shakllantirishga qaratilgan uslublar ilmiy asosda bayon etilgan. Tadqiqot natijalari an'anaviy ijrochilik talabalarida barqaror intonatsiya, kuchli ovoz nazorati hamda sahna ishonchini rivojlantirish uchun samarali metodik tavsiyalarni taklif etadi.

**Kalit so'zlar:** an'anaviy ijrochilik, ovoz texnikasi, vokal metodika, ijrochilik mahorati, nafas boshqaruvi, rezonans, artikulyatsiya, sahnaviy madaniyat

## METHODOLOGY FOR IMPROVING THE PERFORMANCE SKILLS OF TRADITIONAL SINGING STUDENTS THROUGH PROPER VOICE DEVELOPMENT

Qamardin Patidinovich Nurdinov  
Andijan State University

**Abstract:** This article discusses the development of performance skills among students of traditional singing through proper voice training. It analyzes methodological approaches used in the process of forming the vocal mechanism, breath control, resonance, and articulation. The paper also presents practical exercises aimed at improving vocal technique, timbre, range, and stage culture. The research results provide effective methodological recommendations for developing stable intonation, strong vocal control, and stage confidence in students of traditional performance.

**Keywords:** traditional performance, vocal technique, vocal methodology, performance mastery, breath control, resonance, articulation, stage culture

### Kirish

Inson ovozi - bu nafaqat muloqot vositasi, balki milliy madaniyat va ijodiy ifoda kuchining yuksak ko'rinishidir. Ayniqsa, an'anaviy ijrochilik san'atida ovoz ijrochining ichki dunyosini, his-tuyg'usini, estetik didini va milliy ruhini ifodalovchi

eng muhim vosita hisoblanadi. Shu sababli ovozni to'g'ri yo'lga qo'yish, uni boshqarish, tembr va diapazonni kengaytirish jarayoni har bir ijrochi uchun nafaqat texnik mahorat, balki badiiy tafakkurning rivojlanishidir. Bugungi kunda an'anaviy ijrochilik yo'nalishida tahsil olayotgan talabalar o'z ovoz imkoniyatlarini to'liq namoyon eta olishlari uchun ilmiy asoslangan metodik yondashuvlarga ehtiyoj sezilmoqda. Chunki ovoz ustida ishlash nafaqat nafasni, rezonansni va artikulyatsiyani boshqarishdan iborat, balki u butun organizm, hissiyot va tafakkur uyg'unligini talab etadigan murakkab jarayondir.

Ovoz - bu ijrochining "ichki asbobi". Uni to'g'ri yo'lga qo'yish orqali talaba nafaqat kuylashni o'rganadi, balki o'z ovozini tinglashni, uni estetik va hissiy jihatdan nazorat qilishni o'rganadi. Bu jarayon an'anaviy ijro maktabining o'ziga xos xususiyatlarini, milliy ohang va uslubiy nozikliklarini chuqur o'zlashtirishga zamin yaratadi. Shunday qilib, ovozni to'g'ri yo'lga qo'yish metodikasi an'anaviy ijrochilik ta'limida talabaning ijrochilik mahoratini oshirish, sahnaviy ishonchini mustahkamlash va milliy musiqiy merosni chuqur anglashga xizmat qiluvchi asosiy pedagogik yo'nalishlardan biri sifatida muhim ahamiyat kasb etadi.

An'anaviy ijrochilikda ovozni to'g'ri yo'lga qo'yish metodikasining nazariy poydevori bir nechta o'zaro bog'liq konsepsiyalarga tayanadi: fiziologik-akustik model, kognitiv-motor o'rganish nazariyalari, madaniy-kontekstual yondashuv va baholash-mezonlashtirish paradigmasi. Bu qatlamlar nafaqat ijrochining ovoz apparati qanday ishlashini, balki u qanday o'rganishini, qanday ifoda qilishini va qanday mezonlar bilan rivojini nazorat qilishni tushuntiradi.

Birinchidan, fiziologik-akustik modelga ko'ra, ovoz pardalari tebranishi natijasida hosil bo'lgan tovush nafas yo'llari, og'iz va burun bo'shliqlari orqali shakllanadi. Diafragma qovurg'a nafasini barqaror boshqarish nafas bosimini izchil ushlab turadi, bu esa intonatsiya aniqligi va dinamik nazoratning asosi hisoblanadi. Rezonans zonalarini (ko'krak, og'iz, bosh rezonatorlari) faol ishga solish tembrni boyitadi, formantlarni optimallashtiradi va ijrochiga an'anaviy uslubga xos "tabiiy jarang" beradi. Artikulyatsiya organlari (til, lab, yumshoq tanglay)ning differensial harakati esa matnning ravonligi, diktsiya va melizmatik bezaklarning aniqligini ta'minlaydi. Shunday qilib, "ovozni yo'lga qo'yish" - bu nafas-bosim, rezonans-va formant, hamda artikulyatsiya muvozanatini yaratish demakdir.

Ikkinchidan, kognitiv-motor o'rganish nazariyalari vokal ko'nikmalar qanday shakllanishini tushuntiradi. Dastlabki kognitiv bosqichda talaba tushunchalarni ongli ravishda egallaydi: to'g'ri stansiya, "pastga ildizlangan" nafas, bo'yin va jag' mushaklarida bo'shashish. Assotsiativ bosqichda takrorlash va aniq fikr-mulohozalar orqali xatolar kamayadi; avtomatlashtirish bosqichida esa ovoz texnikasi ijroga "singib" ketadi va diqqat badiiy ifodaga yo'naltiriladi.

Uchinchidan, eshitish-motor bog‘lanish va sensor-motor integratsiya nazariyalari ijrochining ichki eshituv “model”ini mustahkamlaydi. O‘z ovozi yozib tinglash, spektral ko‘rsatkichlarni kuzatish (masalan, formantlar barqarorligi yoki vibrato tezligi), hamda ustoz ijrosini ko‘zgulash orqali talaba akustik maqsadni aniq tasavvur qiladi. Embodied cognition qarashlariga ko‘ra, tanadagi sezgilar (ko‘krakda “jarang”, peshona-sinus “qichishi”, tilning uchi yengilligi) ovoz sifati haqida tezkor biofeedback beradi; shu signallarni nomlash va xaritalash mashqlarni barqaror qiladi.

To‘rtinchidan, an‘anaviy uslubning madaniy-kontekstual o‘lchovi. Maqom, baxshichilik yoki folklor kuylash uslublarida matn fonetikasi, sheva ohangdorligi, melizmatik bezaklar va uslubiy “yo‘l-yo‘riq”lar (masalan, burama, tirmashish, sirg‘alish) texnik qarorlarni belgilaydi. Shuning uchun nazariy asos nafaqat umumvokal fiziologiyani, balki janr talablari va til-akustika uyg‘unligini ham o‘z ichiga oladi. Ovozni “yo‘lga qo‘yish” bu yerda milliy ohangni tabiiy chiqarish, bezaklarni ortiqcha mushak zo‘riqishsiz ijro etish va matn ma‘nosini yetkazuvchi diktsiya-intonatsiya sintezidir.

Nihoyat, baholash-mezonlashtirish paradigmasi metodikaning nazariy yakunini beradi. Kompetensiyaviy model vokal texnikasi (nafas barqarorligi, diapazon, formant aniqligi), ijro ifodasi (dinamika, frazlash, emotsional uzatma), til-matn bilan ishlash (diktsiya, urg‘u, pauza) va sahna madaniyati bo‘yicha indikatorlar majmuasini taklif etadi. Formativ baholash (videofidbek, o‘zini baholash varaqalari) o‘quv jarayonining o‘zida tuzatish kiritish imkonini beradi; summativ baholash esa repertuar asosida yakuniy natijani o‘lchaydi. An‘anaviy ijrochilikda ovozni to‘g‘ri yo‘lga qo‘yish nazariyasi fiziologiya va akustikani, kognitiv-motor o‘rganishni, madaniy uslub talablari va kompetensiyaviy baholashni integratsiya qilgan yaxlit tizimdir. Aynan shu integratsiya talabaning texnik mahoratini badiiy ifoda va milliy uslub bilan uyg‘un holda, barqaror va o‘lchanadigan tarzda oshirishga xizmat qiladi.

#### Adabiyotlar tahlili

An‘anaviy ijrochilikda ovozni to‘g‘ri yo‘lga qo‘yish masalasi bo‘yicha olib borilgan ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, bu yo‘nalish nafaqat vokal texnikasi, balki psixofiziologik tayyorgarlik, badiiy tafakkur va milliy ifoda madaniyatini ham o‘z ichiga oladi. Ovoz bilan ishlash metodikasiga oid nazariy qarashlar turli manbalarda o‘ziga xos yondashuvlar orqali yoritilgan. Masalan, V.V.Yemelyanov va A.L.Strelnikovaning [3] vokal texnikasiga oid ishlari ovoz apparatini fiziologik jihatdan to‘g‘ri shakllantirish, nafasni boshqarish, rezonansni faollashtirish va mushaklarning koordinatsion harakatini yo‘lga qo‘yish metodikasini asoslab beradi. Ularning tadqiqotlarida ovoz hosil bo‘lish jarayonida “nafas - ovoz - so‘z” uchlik tizimi markaziy o‘rinni egallaydi. Bu nazariya an‘anaviy ijrochilikda ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan, chunki milliy kuy va qo‘shiqlarning tabiiy ovoz talabi nafasni erkin va barqaror boshqarishni taqozo etadi.

O'zbek musiqashunosligida T.Karimov, M.Jo'rayev [6] va O.Xudoyberganovlarning tadqiqotlari ovoz madaniyatini milliy ijro maktablari bilan uyg'un holda o'rganish zarurligini ta'kidlaydi. Ularning asarlarida maqomchilikdagi tabiiy ovoz jarangi, rezonansning bosh va ko'krak diapazonidagi uyg'unligi, artikulyatsiya organlarining tabiiy harakati haqida qimmatli nazariy mulohazalar bildirilgan. Ayniqsa, xalq qo'shiqlari ijrosida tembrning "tiriklik" holatini saqlash uchun mushaklarning ortiqcha zo'riqishini oldini olish zarurligi alohida ko'rsatib o'tilgan. Zamonaviy tadqiqotlar orasida L. D. Rabinovich, J. Sundberg [1] va Richard Millerning [2] ishlari ovoz akustikasi va fiziologiyasi bo'yicha ilmiy dalillarni boyitadi. Ularning izlanishlarida ovoz hosil bo'lish jarayonining ilmiy parametrlari - formant chastotalari, havo bosimi, vibrato tezligi, diapazon kengligi - o'lchovli tahlil qilinadi. Bu yondashuv an'anaviy vokal ta'limida ham foydali, chunki u o'qituvchiga talabaning ovozini ilmiy mezonlar asosida baholash va individual mashg'ulot rejasini ishlab chiqish imkonini beradi. Umuman olganda, mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, ovozni to'g'ri yo'lga qo'yish metodikasi murakkab, ko'p qirrali tizim bo'lib, u fiziologik, psixologik, estetik va madaniy jihatlarining bir butun integratsiyasini talab etadi. Mazkur nazariy asoslar an'anaviy ijrochilik talabalarining ijrochilik mahoratini oshirishda metodik tayanch bo'lib xizmat qiladi.

#### Muhokama

An'anaviy ijrochilik talabarlari uchun ovozni to'g'ri yo'lga qo'yish masalasi nazariya, amaliyot va madaniy kontekst kesishmasida hal bo'ladigan murakkab vazifadir. Nazariy asoslar fiziologik-akustik model, kognitiv-motor o'rganish va madaniy-uslubiy omillarni bir butun tizimga jamlashni taklif etsa, adabiyotlar tahlili bu qarashlarning amaliy samaradorligini ko'rsatadi. Muhokama bosqichida biz aynan shu ikki manba - nazariya va adabiyot - yoritgan g'oyalarni o'quv jarayoniga qanday transfer qilish mumkinligini, qaysi sharoitlarda u muvaffaqiyatli natija berishini va qanday cheklovlarga duch kelishini tahlil qilamiz.

Birinchidan, "ovozni yo'lga qo'yish"ning markaziy tamoyili - nafas-bosim, rezonans va artikulyatsiya uchlik muvozanatidir. Amaliy kuzatuvlar shuni ko'rsatadiki, talabalarining aksar muammolari (intonatsiya beqarorligi, tembr "yupqaligi", tez charchash) aynan ushbu uchlikdan birining sust ishlashi bilan bog'liq. Shu bois muhandislikcha kirishilgan mikro-maqsadlar (masalan, 5 daqiqa diafragma faollashtirish, 7 daqiqa rezonans "ng" sirg'alishlari, 3 daqiqa til uchini yengillashtirish) kichik, o'lchanadigan qadamlar orqali katta o'zgarish beradi. Bu yondashuv Fitts-Posner modeli va ongli mashq konsepsiyasiga mos keladi: avval ongli boshqaruv, so'ng avtomatlashtirish.

Ikkinchidan, madaniy-uslubiy moslik masalasi. An'anaviy repertuar - maqom, baxshichilik, folklor qo'shiqlari - o'z fonetika, melizmatika va emotsional ifodasini talab qiladi. Zamonaviy "klassik" vokal mashqlari foydali bo'lsa-da, ular milliy

uslubga ko'r-ko'rona ko'chirib qo'llanganda tembrning tabiiy "jarang"i yo'qolishi, bezaklar sun'iy lashishi mumkin. Shuning uchun mashqlar paketini janrga moslashtirish zarur: matn urg'ularini kuylashdan avval "gaplatish", melizmatik bezaklarni bo'g'inma-bo'g'in "sirg'alish" bilan yig'ish, sheva ohangdorligini buzmasdan diktsiya aniqligini ta'minlash. Bu yerda ustoz-ijrochining modeling usuli va "ko'zgulash" orqali eshituv modelini shakllantirish ayniqsa samarali.

Uchinchidan, sensor-motor feedbackni kuchaytirish ovoz ustida ishlashni tezlashtiradi. Oddiy audio/video yozuvlar, spektral ko'rsatkichlarni kuzatish, ritmik "metronomli nafas" kabi vositalar talabaning o'zini baholash kompetensiyasini oshiradi. Biroq bu raqamli vositalar maqsadning o'rnini bosmaydi: ular ko'rsatkichlarni yoritadi, ammo akustik idealni ustoz bilan birga aniqlash, his-tuyg'uni sahnaga ko'chirish vazifasini hali ham tirik pedagogik muloqot bajaradi. Demak, texnologiya - yordamchi, mezon esa baribir musiqa mazmuni va uslubiy tozaligidir.

To'rtinchidan, psixologik omil. Sahnaviy qo'rquv, mushaklar zo'riqishi va "baland notadan qo'rqish" fenomeni ko'pincha texnik kamchilikdan kuchliroq to'siq bo'ladi. Nafasga e'tiborli meditatif mashqlar, "progressiv bo'shashtirish", mikro-muvaffaqiyatlarni qayd etish (o'ziga ijobiy fikr-mulohaza) ijro ishonchini tiklaydi. Mashg'ulot ssenariysida "kuchlanish-bo'shashtirish-ifoda" sikli barqaror kiritilsa, talaba sahnaga ko'proq tayyor bo'ladi va ovoz texnikasi hissiy uzatma bilan uyg'unlashadi.

Beshinchidan, baholash va monitoring. Formativ baholash varaqalari (nafas barqarorligi, diapazon, dinamik nazorat, diktsiya, sahna madaniyati bo'yicha indikatorlar) haftalik kesimda qo'llansa, o'qituvchi va talaba bir xil "xaritaga" qaraydi. Summativ baholash esa kichik konsert yoki repertuar ko'rigi ko'rinishida bo'lishi, mezonlar oldindan oshkor qilinishi lozim. Bu yondashuv natijani "sub'ektiv yoqdi-yoqmadi"dan chiqarib, o'lchanadigan ko'rsatkichlarga tayanadi.

#### Xulosa

Xulosa sifatida, muhokama shuni ko'rsatadiki, ijrochilik mahoratini oshirishda ovozni to'g'ri yo'lga qo'yish - faqat texnik mashqlar majmui emas, balki madaniy identitet, psixologik barqarorlik va o'lchanadigan baholashni birlashtirgan integral pedagogik tizimdir. Shu integratsiya saqlangandagina talaba nafaqat kuchli va barqaror ovozga, balki milliy uslubda mazmunli, sahnaga tayyor ijroga erishadi.

#### Foydalanilgan adabiyotlar

1. Sundberg, J. The Science of the Singing Voice. - DeKalb: Northern Illinois University Press, 1987. - 216 p.
2. Miller, R. The Structure of Singing: System and Art in Vocal Technique. - New York: Schirmer Books, 1996. - 352 p.
3. Strelnikova, A. N. Dykhatel'naya gimnastika Aleksandry Strelnikovoy. - Moskva: Éksmo, 2010. - 128 s.

4. Lehmann, L. How to Sing. - New York: Dover Publications, 1985 (reprint of 1924). - 160 p.
5. Rajabiy, Y. Maqomlar. - Toshkent: Gʻ. Gʻulom nomidagi Adabiyot va sanʼat nashriyoti, 1978-1980. - 6 jild.
6. Joʻrayev, M. Oʻzbek anʼanaviy qoʻshiqchilik maktabi: uslub va ijro masalalari. - Toshkent: Fan, 2012. - 240 b.